

บทที่ 1

บทนำ

เมื่อมองย้อนกลับไปยังอดีตกาล โลกมีประชากรมนุษย์ไม่หนาแน่นเหมือนปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ โดยเฉพาะทรัพยากรพืช ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสี่ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และความอยู่รอดของมนุษย์ ยังอยู่ในสถานะที่สมบูรณ์และสมดุล แต่เมื่อมนุษย์มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณเช่นปัจจุบัน ความต้องการปัจจัยสี่ย่อมเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ประกอบกับมีมนุษย์บางจำพวกที่มีความเห็นแก่ตัวและอาจรู้เท่าไม่ถึงการณ์ทำการบุกรุกทำลายป่า ก่อให้เกิดความเสียหายต่อแหล่งทรัพยากรพืชอย่างมาก

ประเทศไทยเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพแห่งหนึ่งของโลก เพราะมีทั้งพืชและสัตว์นานาพันธุ์ รวมกันไม่น้อยกว่าร้อยละ 7 ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มีปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบัน (วิสุทธิ์, 2537) นักพฤกษศาสตร์ทำการประเมินจำนวนชนิดพืชในประเทศไทย โดยการสำรวจและจำแนกชนิดพรรณไม้ พบทั้งสิ้น 14,200 ชนิด สามารถแยกออกเป็นกลุ่มๆ ดังนี้ กลุ่มพืชใบเลี้ยงคู่ 10,000 ชนิด กลุ่มพืชใบเลี้ยงเดี่ยว 2,500 ชนิด กลุ่มสน 500 ชนิด กลุ่มเฟิน 650 ชนิด และกลุ่มพืชชั้นต่ำ ได้แก่ เห็ด ราและสาหร่าย ประมาณ 1,000 ชนิด และคาดว่ายังมีพรรณไม้ อีกจำนวนมากที่ยังไม่ได้ทำการศึกษาและสำรวจ (วีระชัย, 2537)

นักพฤกษศาสตร์ชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัย Pennsylvania ชื่อ Dr. W. Harshberger ได้บัญญัติศัพท์คำว่า "พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน" (Ethnobotany) ใช้เป็นครั้งแรกโดยให้ความหมายว่า "เป็นการศึกษาพืช ที่คนด้อยอารยธรรมและคนดั้งเดิมในท้องถิ่น นำมาใช้ประโยชน์" (เต็ม และ วีระชัย, 2538) แต่จากการประมวลคำจำกัดความของนักพฤกษศาสตร์หลาย ๆ ท่าน พอสรุปได้ว่า พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน หมายถึง การศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากพืชที่ได้มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณ ทั้งที่เป็น ยารักษาโรค อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนที่ใช้เป็นสัญลักษณ์และความเชื่อต่าง ๆ รวมถึงวิธีการจำแนกแบบพื้นบ้าน ขั้นตอนและรู้ทางการใช้พืชนั้น ๆ (เต็ม และ วีระชัย, 2538)

คุณประโยชน์ที่เด่นชัดของพฤกษศาสตร์พื้นบ้านคือการใช้พืชสมุนไพรทางการแพทย์พื้นบ้าน เพราะเป็นแหล่งความรู้หนึ่ง ซึ่งการแพทย์และเภสัชกรรมแผนใหม่ใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการค้นคว้าหาตัวยาชนิดใหม่ๆจากธรรมชาติ ส่วนการใช้ประโยชน์จากพืชในด้านอาหารก็มีความสำคัญเช่นกัน ปัจจุบันนักพฤกษศาสตร์ประเมินไว้ว่าในโลกนี้มีพืชมากกว่า 250,000 ชนิด แต่มนุษย์รู้จักนำมาใช้ประโยชน์ประมาณ 5,000 ชนิด ในจำนวนนี้มี 150 ชนิด เท่านั้นที่นำมา

เป็นอาหารของคนและสัตว์ และมีเพียง 12-20 ชนิด ที่เป็นอาหารเลี้ยงประชากรโลกถึงร้อยละ 80 (อำพล, 2537) จากข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่า ยังมีพืชอีกจำนวนมากที่มนุษย์ยังไม่รู้จัก และไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์มากเท่าที่ควร และพืชดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นพืชพื้นเมืองหรือพืชที่อยู่ในป่า

ชาวเขาที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย มีอยู่หลายเผ่าพันธุ์ ล้วนมีภาษา ประเพณีและวัฒนธรรม ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง มีสภาพความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย พึ่งพาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมรอบตัวเป็นหลัก โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากพืชในค้ำนปัจจัยสี่ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) ที่สะสมความรู้จากคนรุ่นเก่า ถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่โดยอาศัยการจดจำและเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ขณะที่ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่เอื้ออำนวยความสะดวก รวมทั้งความฟุ่มเฟือยต่างๆ เข้ามามีบทบาทต่อชนกลุ่มน้อยเหล่านี้มากขึ้น เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นการมุ่งเน้นทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตเป็นแบบสมัยใหม่มากขึ้น เหตุการณ์เหล่านี้ นอกจากจะส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติแล้ว วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆ อันรวมไปถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้มีการสั่งสมมานาน ก็อาจสูญหายไปพร้อมคนรุ่นเก่า

ปัจจุบันมีนักวิชาการชาวต่างชาติเป็นจำนวนมากเดินทางเข้ามาในประเทศไทย เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรพืช โดยเฉพาะพืชสมุนไพร มีการวิจัยพืชสมุนไพรมากกว่า 600 ชนิด ที่ประสบความสำเร็จแล้วคือ สารสกัด CS 684 ได้จากใบเปล้าน้อย (*Croton sublyratus* Kurz) ที่พบในประเทศไทยโดยประเทศญี่ปุ่น ได้จดทะเบียนกับองค์การอนามัยโลกในชื่อ "เปล้าน้อย" (Plaunotol) เป็นยาสกัดจากพืช เพื่อใช้รักษาโรคแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้ได้ผลดีที่สุดในปัจจุบัน (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาความหลากหลายทางชีวภาพ , 2537)

ดังนั้นข้อมูลที่ได้จากการวิจัยด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน มีความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาอย่างเร่งด่วน เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลพื้นฐานที่สมบูรณ์และถูกต้องในการใช้ประโยชน์จากพืช เป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาติ นักวิชาการและผู้บริหารประเทศควรให้ความสนใจและสนับสนุนให้มีการสำรวจและศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อประชาชนชาวไทยบนพื้นฐานทรัพยากรที่เรามีอยู่ ก่อนถูกชาวต่างชาติเก็บเกี่ยวไปเป็นผลประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว ดังอดีตที่ผ่านมา

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากพืชในด้านต่างๆในชีวิตประจำวันของชาวเขาเผ่าขมุ ลัวะ และถิ่น
2. เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบถึงสภาพความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของชาวเขาทั้งสามเผ่าดังกล่าว
3. เพื่อทราบข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดทิศทางการพัฒนางานด้านพฤกษศาสตร์อื่นๆ ต่อไป

สถานที่ทำการศึกษา แบ่งเป็น 2 เขตพื้นที่ คือ

1. หมู่บ้านน้ำหลู

เผ่าขมุ ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลชนแดน กิ่งอำเภอสองแคว จังหวัดน่าน อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ $19^{\circ}25'-19^{\circ}30'$ และเส้นแวงที่ $100^{\circ}40'-100^{\circ}45'$ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ สูงประมาณ 300 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีลำน้ำใหญ่ไหลผ่านหมู่บ้านตลอดปี หมู่บ้านอยู่ติดชายแดนไทย-สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ห่างจากจุดผ่อนปรนประมาณ 15 กิโลเมตร ระยะเวลาในการก่อตั้งหมู่บ้านมากกว่า 100 ปี ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่ ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง

2. หมู่บ้านเตี้ยกลาง (เผ่าลัวะ) และหมู่บ้านแจลง (เผ่าถิ่น)

เผ่าลัวะ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ $19^{\circ}10'-19^{\circ}15'$ และเส้นแวงที่ $101^{\circ}00'-101^{\circ}05'$ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาตอยภูคา สูงประมาณ 900 เมตรจากระดับน้ำทะเล ระยะเวลาในการก่อตั้งหมู่บ้านมากกว่า 100 ปี

เผ่าถิ่น ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ $19^{\circ}10'-19^{\circ}15'$ และเส้นแวงที่ $101^{\circ}00'-101^{\circ}05'$ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาตอยภูคา สูงประมาณ 900 เมตร จากระดับน้ำทะเล ระยะเวลาในการก่อตั้งหมู่บ้านมากกว่า 100 ปี

ระยะเวลาที่ศึกษา

ทำการศึกษาระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2539

สภาพภูมิประเทศ

ทั้งสองหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตตำบลภูคา อำเภอปัว และอยู่ในพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติดอยภูคาด้วย อุทยานแห่งชาตินี้มีเนื้อที่ประมาณ 1,680 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ของป่าสงวนจำนวน 3 ป่า คือป่าสงวนแห่งชาติป่าดอยภูคา และป่าผาแดง ป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำว้าและป่าแม่จริม สุดท้ายคือป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออกตอนใต้ ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบอยู่บ้าง แต่เป็นส่วนน้อย ภูเขาที่สูงที่สุดคือ ดอยภูคา มีความสูง 1,980 เมตร จากระดับน้ำทะเล ส่วนความสูงโดยเฉลี่ยของพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยภูคา คือ 800 เมตรจากระดับน้ำทะเล สภาพป่าโดยทั่วไปมีความอุดมสมบูรณ์ ตามธรรมชาติ อยู่บางจุดบางบริเวณเท่านั้น เนื่องจากถูกบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยจากชาวเขาเป็นพื้นที่กว้าง

สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของอุทยานแห่งชาติดอยภูคา แบ่งออกเป็น 3 ฤดูกาล คือ

ฤดูฝน ระหว่างเดือน พฤษภาคม- ตุลาคม มีฝนตกชุก

ฤดูหนาว ระหว่างเดือน พฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ มีอากาศหนาวจัดในช่วงระหว่างเดือนธันวาคม-มกราคม อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 4-15 องศาเซลเซียส

ฤดูร้อน ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 25-35 องศาเซลเซียส

(ภาคผนวก ข)

ลักษณะพืชพรรณ

กรมป่าไม้ (2532) ได้จำแนกประเภทของพืชพรรณในอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. ป่าดงดิบเขา เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ครอบคลุมพื้นที่ตามหุบเขาและริมน้ำริมลำธาร เป็นบริเวณที่มีความชื้นสูงและมีอากาศเย็น มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมด พันธุ์ไม้ที่พบ อาทิ ก่อเดือย (*Castanopsis acuminatissima* Rehd.) ก่อแป้น (*C. diversifolia* King) สารภีดอย (*Anneslea fragrans* Wall.) จำปีป่า (*Paramichellia bailonii* (Pierre) Hu) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides* Buch.-Ham.) ส่วนไม้พื้นล่างประกอบด้วย หวายชนิดต่างๆ (*Calamus* spp.) ผักถูด (*Diplazium esculentum* Sw.) หญ้าคา (*Imperata cylindrica* Beauv.) เป็นต้น

2. ป่าดิบแล้ง เป็นป่าที่ยังสมบูรณ์ ครอบคลุมบริเวณตามสันเขา ริมแม่น้ำลำธาร มีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 30 ของ พื้นที่ทั้งหมด พันธุ์ไม้ที่พบ อาทิ ขางเหียง (*Dipterocarpus*

obtusifolius Teijsm. ex Miq.) จำปีป่า (*Paramichellia baillonii* (Pierre) Hu) ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) ทะโล้ (*Shima wallichii* Korth.) และก่อกวนิดต่างๆ (*Lithocarpus* spp.) ส่วนพันธุ์ไม้พื้นล่างประกอบด้วยไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ (*Bambusa* spp) หวายชนิดต่างๆ (*Calamus* spp.) และ หญ้าคา (*Imperata cylindrica* Beauv.) เป็นต้น

3. ป่าเบญจพรรณ มีอยู่กระจัดกระจายทั่วบริเวณ ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่บริเวณที่ราบตามขอบเขา และพื้นที่ที่มีความลาดชันน้อย มีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมด พันธุ์ไม้ที่พบ อาทิ ยางแดง (*Dipterocarpus turbinatus* Gaertn. f.) ยางปาย (*D. costatus* Gaertn. f.) มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa* Criab) ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) สัก (*Tectona grandis* Linn.) ส่วนไม้พื้นล่างประกอบด้วยไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ (*Bambusa* spp) และหญ้าคา (*Imperata cylindrica* Beauv.) เป็นต้น

4. ป่าเต็งรัง มีอยู่ตามพื้นที่ลาดไหล่เขา และในพื้นที่บางจุดบนภูเขา ป่าประเภทนี้พบน้อย มีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด พันธุ์ไม้ที่พบ อาทิ เต็ง (*Shorea obtusa* Wall.) รัง (*S. siamensis* Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) รกฟ้า (*Terminalia alata* Heyne ex Roth) แดง (*Xylia xylocarpa* Taub.) ส่วนไม้พื้นล่างประกอบด้วย หญ้าคา (*Imperata cylindrica* Beauv.) และหญ้าแพ็ก (*Arundinaria pusilla* Cheval. & A. Camus) เป็นต้น

5. ทุ่งหญ้า พบกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป บางส่วนเกิดจากธรรมชาติ พบอยู่ตามที่ราบบนภูเขาสูง แต่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เดิมที่เกิดจากการนุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา ซึ่งมีพื้นที่อยู่ประมาณร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งหมด

6. ป่าปาล์มคงคิ พบอยู่บริเวณรอบ ๆ คอยคองหญ้าหยาบ และพบว่ามีขึ้นปะปนอยู่กับพันธุ์ไม้อื่นที่บริเวณคอยคองและบริเวณใกล้เคียง และบริเวณใกล้เคียงกันนี้จะพบต้นชมพูภูคา (*Bretschneidera sinensis* Hemsl.) วงศ์ Bretschneideraceae เป็น new family record ของประเทศไทยอีกด้วย